ARETE
Politik Felsefe Dergisi
Journal of Political Philosophy

Arete Politik Felsefe Dergisi | Cilt: 3, Sayı: 1, 2023
Arete Journal of Political Philosophy | Vol: 3, Issue:1, 2023

Makale Gönderim Tarihi | Received: 06.12.2022
Makale Kabul Tarihi | Accepted: 20.04.2023
Araştırma Makalesi | Research Article

www.aretejournal.org

Yabancılaşma, Şeyleşme ve Meta Fetişizmi Üzerine Bir Yorum: Alfred Sohn-Rethel'in Düşüncesinde Zihin-Eylem İlişkisi

Fahri ALPYÜRÜR*

Özet

Bu makale, özellikle epistemoloji alanında yaptığı çalışmalarla tanınan Fransız asıllı Alman Marksist düşünür ve ekonomist Alfred Sohn-Rethel'in, zihin-eylem ilişkisi üzerine görüşlerini ele almayı amaçlamaktadır. Sohn-Rethel, Karl Marx ve Georg Lukács'ın düşüncelerine paralel olarak, yabancılaşma, şeyleşme ve meta fetişizmi nosyonlarından hareketle, kapitalist sistemin dayattığı yeni toplum düzenini eleştirmektedir. Sohn-Rethel, söz konusu yeni toplum düzeninin sebep olduğu zihin-eylem ilişkisindeki ayrışma ve kopuşu, kötülüğün kaynağı olarak

* **Doktora Öğrencisi | PhD Student**
Felsefe Bölümü, Edebiyat Fakültesi, İstanbul Üniversitesi | The Department of Philosophy, Faculty of Letters, İstanbul University.
falpyurur@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0059-9135
Doi: http://dx.doi.org/10.47614/arete.pfd.80
Alpyürür, F. (2023). Yabancılaşma, Şeyleşme ve Meta Fetişizmi Üzerine Bir Yorum: Alfred Sohn-Rethel'in Düşüncesinde Zihin-Eylem İlişkisi. ***Arete Politik Felsefe Dergisi.*** **3(1). 32-46.**

görmektedir. Sohn-Rethel'e göre yabancılaşan ve meta fetişizmine kapılan insan, var olan değer yargılarından uzaklaşmakta ve kötülüğün öznesi olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Alfred Sohn-Rethel, Zihin-Eylem İlişkisi, Yabancılaşma, Şeyleşme, Meta Fetişizmi, Kötülük.

A Comment on Alienation, Reification and Commodity Fetishism: The Mind-Action Relation in Alfred Sohn-Rethel's Thought

Abstract

This article aims to discuss the views of the French-German Marxist philosopher and economist Alfred Sohn-Rethel, who is especially known for his studies on epistemology, on mind-action relation. Parallel to the thoughts of Karl Marx and Georg Lukács, Sohn-Rethel criticizes the new social order imposed by the capitalist system, based on the concepts of alienation, reification and commodity fetishism. Sohn-Rethel sees the disintegration and rupture in the mind-action relation caused by the new social order in question as the source of evil. According to Sohn-Rethel, the person who is alienated and caught in the commodity fetishism moves away from the existing value judgments and becomes the subject of evil.

Keywords: Alfred Sohn-Rethel, Mind-Action Relation, Alienation, Reification, Commodity Fetishism, Evil.

* * *

Karşılıklı şapka çıkarmak yerine bir merhabanın aşina kayıtsızlığıyla selamlaşmak, mektup yazmak yerine hitapsız ve imzasız ofis içi yazışmalar göndermek, insanî temasta baş göstermiş bir hastalığın rastgele belirtileridir sadece. Yabancılaşma, tam da insanlar arasındaki mesafenin kaldırılmasında gösterir kendini. (Adorno, 2014, s. 44-45)

Theodor W. Adorno

Giriş

Neredeyse felsefenin tarihiyle yaşıt olan zihin-eylem ilişkisi üzerine düşünceler, günümüze kadar birçok filozof tarafından farklı açılardan ele alınmıştır. Çalışmamız,

zihin ve eylem arasındaki bu ilişkiye özgün bir bakış açısıyla yaklaşan Fransız asıllı Alman Marksist düşünür ve ekonomist Alfred Sohn-Rethel'in (1899-1990) düşüncelerini konu edinmektedir. Daha çok epistemoloji üzerine yaptığı çalışmalar ve kapitalizme ilişkin eleştirileriyle bilinen Sohn-Rethel, zihin-eylem ilişkisindeki ayrışma ve kopuşun da kapitalizmin bir sonucu olduğunu savunmaktadır. Bu durumun sebep olduğu yabancılaşma, şeyleşme ve meta fetişizminin de, insanı doğrudan kötülüğün öznesi yaptığını söyleyen Sohn-Rethel, bu görüşlerini tarihsel ve ekonomik ilişkilerle de desteklemektedir. Yabancılaşma, şeyleşme ve meta fetişizmi düşünürler tarafından nasıl tanımlanmaktadır? Sohn-Rethel'in zihin-eylem ilişkisi hakkındaki görüşleri nelerdir? Yabancılaşma, şeyleşme ve meta fetişizmi nosyonlarının zihin-eylem ilişkisiyle olan bağı nasıl açıklanabilir? Sohn-Rethel, bu konu hakkında nasıl bir eleştiri getirmektedir? Çalışmamız, bu sorulara verilecek yanıtlar etrafında şekillenecektir.

Yabancılaşma, Şeyleşme ve Meta Fetişizmi

Kendisinden önce her ne kadar birçok düşünür tarafından ele alınsa da, yabancılaşmayı kapitalist sistemin bir sonucu olarak gören ve düşünceleriyle birlikte kendisinden sonra felsefede yeni ve çok geniş kapsamlı bir literatürün oluşmasını sağlayan ilk düşünür olan Karl Marx (1818-1883), erken dönem düşüncesinden itibaren yabancılaşmanın üzerinde dikkatle durmuş ve yabancılaşmayı felsefesinin temel nosyonları arasında görmüştür. Marx'a göre yabancılaşma, kapitalist sistemin, işçinin kendi istek ve arzularını göz ardı ederek, ona zorla dayattığı iş bölümüyle birlikte ortaya çıkmaktadır. Çünkü böyle bir düzende esas olan, üretim sürecinde en yüksek verimi almak için, onu en ince ayrıntısına kadar hesaplamak ve işçileri niteliklerine göre bu sürecin belirli kısımlarına yerleştirerek onlardan herhangi bir öznel katkı beklemeden, sadece fiziksel güçleriyle sürekli aynı işi yapmalarını istemektir. Böyle bir sistemde hiçbir işçi, ürettiği şey ile arasında bir bağ geliştiremez ve bu üretim sürecine öznel bir katkı sunamamaktadır. İşçiler, var olan potansiyellerini özgür bir şekilde kullanamadıkları için, zamanla sadece kendilerine verilen görevleri eksiksiz bir şekilde yerine getiren birer üretim dişlisi hâline gelmektedir. Böylelikle, her şeyden önce insanın, insan olmak bakımından ihtiyaç duyduğu serbestçe çalışma ve üretme etkinliği, işçi için sadece yaşamını devam ettirmek amacıyla yapmak zorunda olduğu bir angaryaya dönüşmektedir.

Bir diğer yandan yabancılaşma, insanın emek sarf ederek ortaya çıkardığı bütün ürünlerin, üretim sürecinin tamamlanmasıyla birlikte kendi denetiminden çıkarak başka bir gerçekliğe sahip olması şeklinde ifade edilebilmektedir. Kapitalist üretim süreçleri bütün varlığını emeğe borçludur. Fakat bu süreç içerisinde emek, hiçbir zaman hak ettiği karşılığı bulamaz. Bu durum, insanın kendi emeğine yabancılaşmasına sebep olmaktadır. Yabancılaşmayı tarihin ilerlemesindeki itici güç olarak gören Marx, emek-mülkiyet ilişkilerinin bozulup sınıf çatışmalarının şiddet kazandığı toplumlarda bu etkinin daha açık izlenebileceğini belirtmektedir. Buradan hareketle, yabancılaşmanın teknik veya teknolojik anlamdaki gelişmelerden çok, kapitalizmin dayattığı doğal olmayan toplumsal ilişkilerle ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Marx, yabancılaşma üzerine düşüncelerini, *1844 Elyazmaları*'nın ilgili kısımlarında şu şekilde açıklamaktadır:

> İşçi ne kadar çok servet üretse, üretimin gücü ve kapsamı ne kadar artsa, kendisi de o kadar yoksullaşır. Ne kadar çok meta yaratırsa kendisi de bir meta olarak o kadar ucuzlar. (…) İşçi emeğiyle dışsal dünyaya, duygusal doğaya ne kadar çok sahip olursa, kendini iki bakımdan da yaşam araçlarından yoksun kılmış olur: ilkin, duyusal dışsal dünyaya gitgide onun kendi emeğine ait bir nesne olmaktan çıkar; sonrada dolaysız anlatımıyla yaşama aracı, fiziksel beslenme aracı olmaktan habire uzaklaşır. (…) İnsandan kendi üretim nesnesi koparıp alındığında, yabancılaşmış emek insanı kendi türsel hayatından, kendi gerçek türsel nesnelliğinden koparıp almış olur ve onun hayvanlar karşısındaki üstünlüğünü, organik olmayan bedeninin, doğanın elinden alınması elverişsizliğine dönüştürür. (Marx, 2017, s. 75-85)

Marx'a göre, kapitalist sistem içerisinde, işçiler yaşamlarını sürdürebilmek için emek ve zamanlarını işverenlere satmaktadır. Satılan bu emek ve zaman karşılığında işveren, işçiye belirli bir ücret ödemekte, bunun sonucunda da üretilen metaya ya da değere sahip olmaktadır. Burada işçinin aldığı ücret karşılığında değişime soktuğu şey kendi emeğidir. Ancak işçinin emeği sonucunda ürettiği meta ya da değer üzerinde hiçbir söz hakkı yoktur. Yabancılaşmayı dört ayrı kısımda inceleyen Marx, bunları şu şekilde sıralamaktadır: İnsanın emeğine yabancılaşması, insanın üretim etkinliğine ve ürününe yabancılaşması, insanın kendine yabancılaşması ve insanın diğer insanlara yabancılaşması.

Marx, insanın emeğine yabancılaşmasını, kapitalist üretim etkinliğinin insanın doğasına aykırı olmasıyla açıklamaktadır. Doğası gereği insan, neye ne kadar ihtiyacı varsa, onu o kadar üretmektedir. Ancak kendini kapitalist üretim etkinliği içerisinde bulan insan, işçi olarak ihtiyacından çok fazla bir üretime tanık olmaktadır. Üstelik bu üretimin hiçbir süreci, kendisi tarafından belirlenmemektedir. İşçi sadece kendisine verilen

görevleri eksizsiz bir şekilde yerine getirmekle sorumludur. Bu durum ise aslında insanı hem fiziksel hem de zihinsel yönden geliştiren bir etkinlik olan üretimin, aksine insanı her iki yönden de körelten ve insanın emeğini değersizleştiren bir etkinliğe dönüşmesine sebep olmaktadır (Ollman, 2008, s. 225-226).

Söz konusu çalışma koşulları içerisinde üretim yapan işçinin, üretim etkinliğinin kendisine ve üretim sürecinin sonunda ortaya çıkardığı ürüne de yabancılaştığını söyleyen Marx, bu durumu yabancılaşmanın ikinci kısmı olarak değerlendirmektedir. Marx'a göre her ne kadar, kapitalist ekonomi, üretimin sermaye, teknoloji ve emeğin eşit şekilde bir araya gelmesiyle oluştuğunu söylese de, bu söylem emek sömürüsünü gizlemekten başka bir amaç taşımamaktadır. Marx, üretim için en önemli bileşenin işçinin emeği olduğunu savunmaktadır. Ancak kapitalist sistemde işçi, ürettikçe güçsüzleşmekte, çalıştıkça yoksullaşmaktadır. Bunun sebebi ise üretimini yaptığı ürünler üzerinde hiçbir hakka sahip olmayışıdır. Bir diğer yandan işçi, kendi emeğiyle ürettiği ürünü, kapitalist pazarda değeri başkaları tarafından belirlenmiş bir yabancı güç olarak görmektedir. Bu durum da, işçinin kendi emeğiyle ürettiği ürüne karşı yabancılaşmasıyla sonuçlanmaktadır. (Ollman, 2008, s. 229)

Yabancılaşmanın üçüncü kısmını, insanın kendine yabancılaşması olarak belirleyen Marx, bu durumu insanın kendi yaşamı üzerinde hiçbir düzenleme hakkına sahip olmaması, sadece kendinin ve ailesinin geçimini sağlamak için çalışmak zorunda olması ve bu döngü içerisinde kendi doğasından uzaklaşmasıyla açıklamaktadır. Marx'a göre, bu şekilde bir yaşam süren insan kendini gerçekleştiremeyecek ve bu sebeple kendine yabancılaşacaktır. Yaşamının büyük bir dönemini çalışarak geçiren insan, bunun karşılığında temel ihtiyaçlarını dahi karşılamakta güçlük çekiyorsa, emeğinin bir değeri olmadığını düşünecektir. Çünkü üretim sürecindeki verimini yitirdiği gün, sistemin dışına çıkarılacağını ve böylelikle yoksul kalacağını bilmektedir. Üstelik bunun için hiçbir güvencesi yoktur. Bu durum da, kapitalist sistem içerisinde insanın yeri geldiğinde ürettiği üründen bile değersiz olduğunu göstermektedir. İnsanın varlığına, biricikliğine ve yeteneğine bir hakaret olan bu durum, insanı kendine yabancılaştırmaktadır (Ollman, 2008, s. 242).

Marx, insanın doğası gereği toplumsal bir varlık olduğunu düşünmektedir. Ancak kapitalist üretim süreçleri içerisindeki, bu yönüne belirgin bir nitelik

kazandıramamaktadır. Bu durumu insanın diğer insanlara yabancılaşması olarak belirleyen ve yabancılaşmanın dördüncü kısmı olarak ele alan Marx, insanın çalışma koşulları sebebiyle yeterince sosyalleşemediği için yeri geldiğinde bir baba, anne veya arkadaş olamadığını, bunun yerine daha yüzeysel ve sıradan ilişkiler kurduğunu, dolayısıyla da toplumsal yönünün nitelik kazanamadığını söylemektedir. Bu sebeple insan, diğer insanlara yabancılaşmakta ve başta ailesi olmak üzere tüm çevresiyle kurduğu ilişkiler herhangi bir derinlik kazanamamaktadır (Ollman, 2008, s. 243).

Macar filozof Georg Lukács (1885-1971), Marx'ın yabancılaşma teorisinden hareketle, şeyleşme nosyonunu ileri sürerek Marksist teoriye önemli bir katkı yapmaktadır. Lukács'a göre toplumsal ilişkilerde kendisini gösteren şeyleşme, bireyleri de etkilemekte ve bireyler de birer şeye dönüşmektedir. Kapitalist üretim süreçleri içerisinde ürün, işçinin üzerinde hiçbir hak iddia edemediği, cisimleşmiş emeğidir. Üstelik bu emek, işçinin karşısında bir değer olarak durmaktadır. Böyle bir durumda Lukács, işçinin bilincinin şeyleşmesini kaçınılmaz olarak değerlendirmektedir. Şeyleşme, ilk bakışta yabancılaşma ile aynı durumu işaret ediyormuş gibi görünmektedir. Ancak Lukács'ın düşüncesinde şeyleşme, daha çok insanın yabancılaşmış bilincini temsil etmektedir. Lukács, şeyleşme hakkında şunları söylemektedir:

> Olgunluğa erişmiş meta ekonomisinde, insanın faaliyeti, insanın kendisine karşı da nesnelleşiyor, meta haline geliyor, yani toplumdaki doğa yasalarının insana (insanın sosyal kategorisine) yabancı olan nesnelliğine boyun eğiyor ve bu faaliyet, bu meta şekliyle kendi hareketlerini insandan bağımsız olarak yürütmek zorunda kalıyor, tıpkı ihtiyaçların tatmininde kullanılan ve meta-şey (Warending) haline gelmiş bir mal gibi. (…) Meta şeklinin evrenselliği demek ki, insan emeğinin hem öznellik hem nesnellik düzleminde soyutlanmasına yol açıyor; bu emek metalarda nesnelleşiyor. (Lukács, 1998, s. 162)

Lukács'ın yapıtlarında yabancılaşma ve şeyleşme kavramları çoğu zaman birbirleri yerine kullanılıyor gibi görünse de Lukács, esasen yabancılaşma kavramından hareketle oluşturduğu şeyleşme kavramına vurgu yapmaktadır. (Uslu, 2006, s. 140) Lukács'a göre şeyleşme, kapitalist sistemin getirdiği genel ve sürekli meta üretimi düzeniyle birlikte ortaya çıkan sınıf bilincine ulaşmayı imkânsız kılmakla kalmayıp insanların yanlış biçimde bilinçlenmesini sağlayan bir durumdur. Etkin bir varlık olarak insanın yitimiyle sonuçlanan bu durumda, emek de bir metaya dönüşmektedir. İnsan ile ürettiği meta arasındaki organik bağın kopuşu, toplumsal bilincin de parçalanması anlamına gelmektedir. Lukács, bu sürecin sonunda özne ve nesne arasında hiçbir ilişkinin kalmadığını, böylelikle teori ve pratiğin de keskin bir biçimde ayrıldığını ifade

etmektedir. Bir diğer yandan Lukács, şeyleşmenin insanda bir kişilik bölünmesine yol açtığını söylemektedir. Çünkü şeyleşme, insana kendi etkinliğini ve emeğini, kendinden bağımsızmış gibi gösteren bir olgudur. İnsan, çoğu zaman meta ilişkileriyle çevrelenmiş bir toplumda yaşadığını fark etmeden, üretim süreçlerinde özgürce çalıştığını ve kendi emeğinin karşılığını aldığını düşünmektedir. Ancak kapitalist sistem, insanın kendisini dahi çoktan bir ürün hâline getirmiştir. Öyle ki bazı zamanlarda çalıştığı fabrikanın el değiştirmesiyle birlikte, tıpkı fabrikadaki bir demirbaş eşya gibi bir başkasına devredilmektedir. Lukács'ın, Marx'ın yabancılaşma teorisinden yola çıkarak ileri sürdüğü şeyleşme nosyonu, meta fetişizmiyle birlikte ele alındığında daha anlaşılır olacaktır. Marx, emek verilerek üretilen bir nesnenin üzerine sonradan başkaları tarafından eklenen birtakım değerlerin onu meta hâline getirdiğini söylemektedir. İnsanın emeği karşılığında ücret alarak ürettiği bu meta, sonradan kendi karşısına dışsal bir varlık olarak çıkmaktadır. Marx, söz konusu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

> Bu alemde insan beyninin ürünleri bağımsız canlı varlıklar gibi görünür ve hem birbirleriyle hem de insanoğlu ile ilişki içine girerler. İşte metalar aleminde de insan elinin yarattığı ürünler için durum aynıdır. Emek ürünlerine, meta olarak üretildikleri anda yapışıveren ve bu nedenle meta olarak ayrılması olanaksız olan şeye ben, "fetişizm" diyorum. (Marx, 2011, s. 82-83)

Her ürünün bir kullanım değeri vardır. Ancak metalaşan ürünler, bu kullanım değerinden ayrı olarak, kapitalist sistemin de etkisiyle rekabetçi bir pazar ortamında değerlendirilmektedir. Bu durum, ilgili metaya bir gizem katmaktadır. Bu gizemli metaya ilişkin beslenen duygular, zamanla saplantılı bir hâl almaktadır. Öyle ki, her şeyden bağımsız olan bu metalara sahip olmak ya da olmamak, toplumsal yaşam içerisinde belirli sosyal göstergelere işaret etmektedir. Böylelikle, meta fetişizmi toplumsal yaşamın birçok noktasında karşımıza çıkmakla birlikte, bir sosyal soruna da dönüşmektedir. Lukács, meta fetişizmine ilişkin düşüncelerini şöyle açıklamaktadır:

> Meta ilişkisinin 'hayalet benzeri bir nesnellik'e dönüşmesi, ihtiyaçları tatmin konusu veya hedefi olan tüm nesnelerin meta haline gelmesiyle sona ermez. Bu dönüşüm insanın tüm bilincine damgasını vurur: insanın özellikleri ve yetenekleri artık kişiliğin organik birliği halinde birbiriyle bağlantı kurar olmaktan çıkar, insanın dış dünyada sahip olduğu veya tersine 'feragat edip elden çıkardığı' nesnelere benzer şeylerin kılığına bürünür. (Lukács, 1998, s. 175)

Lukács'a göre kapitalist sistem, meta fetişizmi üzerinden tüm toplumsal yaşamı şeyleştirmektedir. Şeyleşme, toplumsal yaşamda hem öznel hem de nesnel yönde görülebilmektedir. Hukuk ve politika gibi alanlar, şeyleşmenin nesnel yönünü açıklarken, bireysel yaratıcılığın yitimi şeyleşmenin öznel yönünü anlamaya yardımcı olmaktadır.

Kapitalist sistemin etkisindeki insan, toplumsal anlamda söz konusu bu yabancılaşmanın, şeyleşmenin ve meta fetişizminin tutsağı konumundadır. Tüm bunların getirdiği yanılsama içerisinde zamanla insan da şeyleşmektedir.

Alfred Sohn-Rethel'in Yaşamöyküsü ve Düşüncesi

4 Ocak 1899'da, Paris yakınlarındaki Neuilly-sur-Seine'de doğan Alfred Sohn-Rethel, kuşaklar boyunca yalnızca resimle ilgilenmiş sanatçı bir aileye mensup olarak dünyaya gelmiştir. Büyük büyükbabası Karl Ferdinand Sohn (1805-1867) tanınmış bir ressamdır. Büyükbabası Karl Friedrich Rudolf Sohn (1845-1908) ise ünlü bir portre ressamı olup bir başka Alman ressam olan Alfred Rethel'in (1816-1859) kızı ressam ve ses sanatçısı Else Rethel (1853-1933) ile evlenmiştir. Böylelikle aile, iki soyadı da ortak olarak kullanmaya başlamıştır. Alfred Sohn-Rethel'in adını taşıdığı babası Alfred Sohn-Rethel (1875-1958) ve amcaları Otto Sohn-Rethel (1877-1949) ile Carl Sohn-Rethel (1882-1966) ailenin geleneğine uyarak ressam olmuşlardır. Bu geleneği Alfred Sohn-Rethel'in kardeşi Hans Sohn-Rethel (1905–1955) de takip etmiş ve ressamlığın yanına aktörlüğü de eklemiştir. Bankacılık alanındaki faaliyetleriyle bilinen köklü bir Alman Yahudisi ailesi olan Oppenheim ailesine mensup annesi Anna Julie Michels'in (1874-1957) de teşvikiyle Alfred Sohn-Rethel, aile geleneğinin dışına çıkmış ve resim eğitimi almayarak ekonomi alanına yönelmiştir.

Öncelikle ticaret ve ekonomi alanında kendini geliştirmesi için Düsseldorf'a gönderilen Sohn-Rethel, burada ailenin akrabası olan çelik sanayicisi Ernst Poensgen (1871-1949) tarafından yetiştirilmiş ve kendisine 1915'te hediye edilen, Karl Marx'ın (1818-1883) *Kapital: Ekonomi-Politiğin Eleştirisi (Das Kapital: Kriter der politischen Oekonomie, 1867)* adlı kitabıyla; felsefe, ekonomi ve politika ile aynı anda tanışmıştır. (Banaji, 2021) Henüz 16 yaşındayken Marksizm üzerine yoğun araştırmalar yapmayan başlayan Sohn-Rethel'in, himayesinde olduğu akrabası Poensgen ile arası açılmıştır. Bu sebeple Sohn-Rethel, Heidelberg Üniversitesi'nde eğitim almak üzere, 1917'de Düsseldorf'tan ayrılmıştır.

Heidelberg yıllarında Ernst Toller (1893-1939) tarafından yönetilen savaş karşıtı öğrenci hareketine katılan Sohn-Rethel, 1920'de Ernst Bloch (1885-1977) ile 1921'de ise Walter Benjamin (1892-1940) ile tanışarak, sosyalizm konusunda fikir alışverişi yapabileceği entelektüel bir çevre edinmiştir. Sohn-Rethel, 1923'ten itibaren, hem

kendini daha çok geliştirmek hem de politik kargaşadan uzak ve münzevi bir yaşam sürmek amacıyla, Güney İtalya'daki Napoli ve Positano kentlerinde, sonrasında ise Capri adasında yaşamış, buralarda da Bloch ve Benjamin'in yanı sıra, sonradan da uzun süre dostluğunu devam ettireceği Theodor W. Adorno (1903-1969) ile olan yakın ilişkisini korumuştur. (Sohn-Rethel, 2011, s. 12)

Güney İtalya'da geçirdiği beş yılın ardından Heidelberg'e dönen Sohn-Rethel, Avusturyalı Marksist düşünür Emil Lederer'in (1882-1939) danışmanlığında hazırladığı ve marjinal fayda teorisini felsefî açından eleştirdiği bir tezle, ekonomi alanında doktora derecesi almıştır. Bu durum, yıllar önce politik sebeplerle arasının bozulduğu akrabası Poensgen ile de barışmasını sağlamış ve Poensgen'in referansıyla Orta Avrupa'da lobicilik faaliyetleri yürüten bir kurumda iş bulmuştur. Sohn-Rethel, her ne kadar politik görüşlerine karşı olsa da maddî sebeplerden dolayı 1936'ya kadar bu kurumda çalışmak zorunda kalmış ve bu durumunu kapitalist sistemin güç dengelerini yakından gözetleyebileceği bir fırsata dönüştürmüştür. (Sohn-Rethel, 2011, s. 13)

Bu zaman zarfında sosyalist politik gruplarla olan ilişkisini hiç kesmeyen Sohn-Rethel, 1937'de İngiltere'ye geçmiş ve burada kısa bir süre politik danışmanlık yapmıştır. Araya İkinci Dünya Savaşı'nın da girmesiyle, akademide çalışma imkânı bulamayan Sohn-Rethel, Fransızca öğretmenliği yaparak geçimini sürdürmüştür. Sohn-Rethel, 1968'de başlayan öğrenci hareketlerini büyük bir ilgiyle takip etmiş, 1978'de ise Bremen Üniversitesi'ne felsefe profesörü olarak atanmıştır. 1990'da yaşamını yitirene dek buradaki görevini sürdürmüş ve uzun yıllar boyunca akademi dışında geliştirdiği düşüncelerini, yaşamının son yıllarında burada hem akademik çevrelerle hem de öğrencilerle paylaşmıştır.

Sohn-Rethel'in düşüncesindeki temel amaç, Immanuel Kant (1724-1804) etkisinde gelişen epistemoloji anlayışı ile Marx'ın ekonomi-politik eleştirisini karşılaştırmak ve buradan hareketle yeni bir epistemoloji eleştirisi ileri sürmektir. Meta değişimi, bireyler arası ilişkinin kurulması için oldukça önemlidir. Ancak bireyler, bu değişimi yalnızca farklı metalar üzerindeki değerlerin denkleştirilmesi aracılığıyla yapmaktadır. Dolayısıyla, metalara biçilen değerler, bireyler tarafından onlara verilmiş soyutlamalardan ibarettir. Sohn-Rethel'e göre söz konusu bu soyutlama, bireylerin maddî gerçeklikle olan ilişkisini sekteye uğratmaktadır. Diğer yandan, bu denklem içerisinde

soyutlama olarak bir değer biçilemeyen özgürlük ve adalet gibi nosyonlar da anlamını yitirmeye başlamaktadır. Bu durum, kapitalizmin egemenliğiyle birlikte hız kazanmıştır. Sohn-Rethel'in de aralarında bulunduğu Marksist kuramcıların XX. yüzyılda yaptığı eleştiriler sayesinde, bu sorunları felsefenin sorgulayıcı merceği altında incelenmiştir. Ancak Sohn-Rethel, zihin-eylem ilişkisine yaptığı vurguyla çağdaşlarından ayrılmaktadır.

Alfred Sohn-Rethel'in Düşüncesinde Zihin-Eylem İlişkisi

Zihin ve eylem arasındaki ilişki, esasen Antik Yunan felsefesinden Ortaçağ Hristiyan felsefesine aktarılan, buradan da modern felsefeyle birlikte XX. yüzyıl felsefesine kadar uzanan ve güncelliğini her zaman korumuş olan bir tartışma konusudur. Zihin-eylem ilişkisini gerek dinsel gerekse düşünsel açıdan ele alan birçok anlayış, ona farklı açıklamalar getirmiştir. Ancak söz konusu sorun, her ne kadar çözülmüş gibi dursa da, konu bireysel varoluş olduğunda soruna ilişkin yeni tartışmalar açılmakta ve yeni görüşler ileri sürülmektedir. Sohn-Rethel de, bu sorun üzerine görüş ileri süren düşünürlerden biri olarak, zihin-eylem ilişkisindeki ayrışma ve kopuşun, bireyi bir yabancılaşmaya sürüklediğini ve kapitalist sistemin dayatmasıyla oluşan yeni toplum düzeniyle birlikte bu yabancılaşmanın meta fetişizmiyle birleşip hız kazanarak, bireyi kötülüğün öznesi hâline getirdiğini savunmaktadır.

Sohn-Rethel'e göre, XX. yüzyılda, insanı *birey* yapan temel özelliklerden biri, zihni ile eylemleri arasındaki ilişkinin tutarlılığıdır. Modern insan, kapitalist sistemin dünyaya tamamen egemen olduğu bir dönemde yaşamaktadır. Bu nedenle modern insanın, düşünceleri ile çalışma koşulları arasında, eylemleri ile değer yargıları arasında ve günlük yaşamı ile edindiği bilgiler arasında dikkate değer ayrımlar ve kopuşlar vardır. Bunlar, toplumsal düzenin de kapitalist sisteme uyum sağlamasıyla birlikte daha belirgin hâle gelmektedir. Bu ilişkiyi olumsuz yönde etkileyen bir başka unsur ise, teknolojinin insan yaşamında her geçen gün daha fazla yer kaplaması sebebiyle insanda oluşan yabancılaşma ve şeyleşme hissinin artmasıdır. Sohn-Rethel için, bütün bu toplumsal ve ekonomik ilişkiler, önce yabancılaşmayı ve şeyleşmeyi getirmekte ardından meta fetişizmiyle, zihin-eylem ilişkisinin ayrışarak kopmasına sebep olmaktadır. (Sohn-Rethel, 2011, s. 14-15) Sohn-Rethel, durumu daha anlaşılır kılabilmek adına meta değişimi üzerinden şöyle bir örnek vermektedir:

> Pazar yerinde ya da dükkân vitrinlerinde şeyler kıpırdamadan durur. Yalnızca tek bir etkinliğin büyüsü altındadırlar: el değiştirmek. Orada durmuş satılmayı beklerler. Mübadele amacıyla orada bulundukları süre boyunca kullanım amacı taşımazlar. Örneğin belli bir fiyat biçilmiş bir metanın, fiyatının sabit kaldığı süre boyunca mutlak bir değişmezlik içinde donup kaldığı varsayılır. (…) mübadele, kullanımı, alışverişte bulunan insanların eylemlerinden kovmakla, zihinlerinden de kovmuş olmaz. Ancak bu fikir zihinleriyle sınırlı kalmalı, yalnızca tahayyül ve düşüncelerini meşgul etmelidir. Bu durum, düşüncelerinin gerçeklikten yoksun olmasını gerektirmez. Müşteriler satışa sunulmuş olan malların kullanım değerlerini kontrol etme hakkına sahiptir. Bu mallara yakından bakabilir, dokunabilir, onları deneyebilirler, ya da duruma bağlı olarak malın nasıl kullanılacağını görmek isteyebilirler. (Sohn-Rethel, 2011, s. 39-40)

Buradan da anlaşılacağı üzere, birtakım metalar, satılmak, başka bir ifadeyle *değerleri karşılığında değiştirilmek* üzere pazardaki ya da dükkândaki yerlerini almaktadır. Bu metalar, o an için yalnızca değiştirilmek üzere oradadırlar. Bir diğer yandan, her ne kadar bir iş için kullanılmak üzere üretilmiş olsalar da bu bekleme süreleri boyunca kullanım amaçlarından yoksundurlar. Bir değer biçilen meta, o değeriyle donup kalmaktadır. İlgili metanın potansiyel alıcıları, eğer bu meta için biçilen değeri karşılayabiliyor ve satın almak istiyorlarsa, bu eylemi sorunsuzca gerçekleştirirler. Ancak biçilen değeri karşılayamayan bir potansiyel alıcı, bu eylemi gerçekleştiremese de gerçekleştirme isteğini zihninden atamaz. Başka bir deyişle, metaya sahip olmak istediği hâlde, satın alamaz. Metaya ilişkin istekleri, yalnızca zihninde kalır. Üstelik, her potansiyel alıcı metayı denemek amacıyla ona dokunabilir ve deneyebilir. Ancak satın alamadıkça bu davranışlar, metaya olan isteği artırmaktan öteye geçemeyecektir.

Sohn-Rethel'e göre meta değişimi, toplumsal ilişkilerin kurulması sürecinde de büyük bir rol oynamaktadır. Zihin-eylem ilişkisindeki kopuş da bu değişim üzerinden açıklanabilir. Şöyle ki, her insan satış yerindeki metanın bir değeri olduğunun bilincindedir. Fakat bu değer, bazı insanlar için hiçbir anlam ifade etmez. İlgili değer, yalnızca onu karşılayabilen alıcı için bir anlama sahiptir. Her potansiyel alıcı, satış yerindeki metaya sahip olamaz. Başka bir deyişle onun kullanım sürecine dahil olamaz. Kullanım süreci, yalnızca metaya biçilen değeri karşılayabilen kişilerin katıldığı bir süreçtir. Bu değeri karşılayamayan kişiler içinse süreç her ne kadar sona erse de, bu kişiler ilgili metanın değerini zihinlerinde tutmaya devam etmektedir. Sohn-Rethel, sorunun burada başladığını söylemektedir. Çünkü bir metaya biçilen değer zihinsel değil, eylemsel bir olguyu işaret etmektedir. Bu nedenle, kişilerin zihinleriyle eylemleri bu meta değişimi esnasına "farklı yönlere" gitmektedir. (Sohn-Rethel, 2011, s. 41) Bu durum, bireyde gerçek dünyaya karşı bir yabancılaşmanın oluşmasına sebep olmaktadır.

Sohn-Rethel'in işaret ettiği, zihin-eylem ilişkisi arasındaki ayrışma ve kopukluk, Marx ve Lukács'ın üzerinde durduğu yabancılaşma, şeyleşme ve meta fetişizmi nosyonlarıyla ilişkilidir. Sohn-Rethel'e göre, modern dünyada insanlar arasındaki ilişkinin artık sadece para üzerinden kurulmakta ve bu durum zihin ve eylem arasındaki bağı zayıflatmaktadır. Sürekli olarak devam eden bu döngüyle birlikte sorgulayıcı akıl, her geçen gün bireyden ve toplumdan uzaklaşmaktadır. Aklın ışığında eylemde bulunmayan toplumun eylemleri ise her geçen gün daha anlamsız bir hâl almaktadır. Sohn-Rethel'in, bireyi kötülüğün öznesi olarak görmeye başlaması da bu olguya dayanmaktadır. Sohn-Rethel'e göre doğal olmayan bu döngü, söz konusu unsurlara bağlı olduğu kadar tarihsel ve sosyal koşullara da bağlıdır. Modern anlamda bireyin, kapitalist sistem tarafından yeniden oluşturulması, bir anlamda zihin-eylem ilişkisinin yeniden kurulmasıyla mümkündür. Bu bağlamda Sohn-Rethel şöyle demektedir:

> İki kişinin neye ihtiyaç duyduğu, ne hissettiği veya düşündüğü değil; kimin ihtiyacının, duygu ya da düşüncesinin hâkim olacağı sorusu ilişkiyi şekillendirir. Öyleyse meta mübadelesinin taraflar arasında tekbenciliği zorunlu kıldığını söylemek yerinde olacaktır. Dolayısıyla meta mübadelesi dile, birbirimize ne aktardığımıza bağlı değildir. Şeylerin özüne dair hiçbir şeyin aktarılması gerekmez. 'Evet' ve 'hayır' anlamına gelecek birkaç söz, şu ya da bu şeye işaret etmeye ve niceliği belirtmeye yarayacak birkaç gösterge, alışverişin temel koşullarını sağlamaya yeterlidir - bu alışveriş ister iki mahalle dedikoducusu arasında geçiyor olsun, isterse birbirinin dilini dahi konuşmayan yabancılar arasında (Sohn-Rethel, 2011, s. 55).

İnsanlar arasındaki ilişkiyi yalnızca meta değişimi üzerinden gerçekleşen para değişimine bağlayan bu döngü sayesinde, insanlar kapitalist sistemin istediği gibi duygusal yönlerinden sıyrılmaktadır. Artık insanların düşündükleri ve hissettikleri değil, çoğu zaman kapitalist sistemin kendisi tarafından dayatılan ihtiyaçları söz konusudur. Sohn-Rethel, modern toplumun oluşturduğu bu ilişkinin yalnızca karşılıklı çıkarlara dayandığını söylemekte ve sosyal yaşamın sahteleşerek, bir gösteriş yarışına dönüştüğünü ifade etmektedir. Sosyal yaşamın geçirdiği bu dönüşüm, en çok da bu yeni düzen içerisinde gerçekleştirilen meta değişiminden kâr ederek zenginleşen kişilere, kurumlara ve şirketlere fayda sağlamaktadır. Bir diğer yandan, zihin-eylem ilişkisindeki bu kopuş ve sorgulayıcı aklın dışlanması, bireylerin politik kimliklerini yitirerek bir güruhun parçaları olmalarına da sebep olmaktadır. Politika için önem teşkil eden adalet, eşitlik, özgürlük ve hukuk gibi nosyonlar anlamlarını yitirmektedir. Böylelikle toplum, kendi değer yargılarından uzaklaşmakta ve eylemlerinin herhangi bir kötülüğe sebep olup olmayacağı konusunda önceden düşünme yetisini kullanmayı da bırakmaktadır.

İnsanın zihin-eylem ilişkisinde ayrışma ve kopuşa sebep olan en temel dürtü korkudur. İnsan, kapitalist sistemin kendisine dayattığı düzenin bozulacağı ve olağan dışı bir durum yaşayacağı korkusuyla eylemlerini gerçekleştirirken zihinsel bir süreç yaşamamakta ve eyleminin sonuçlarını düşünmemekte, adeta kendisine ne denirse ya da kendisinden ne istenirse onu yapmaktadır. Böylelikle insan, eylemlerine de yabancılaşmaktadır. Söz konusu kopuş ile birlikte gelen yabancılaşma, duyulan korkuyla birleştiğinde, insanın gerçekleştirebileceği tek eylem şiddet, hissedebileceği tek duygu ise nefret olmaktadır. Üstelik, bu durum toplumsal ölçüde gerçekleştiği için, ortaya çıkan şiddet ve nefret de kamusal alanda kendisini göstermektedir.

Sohn-Rethel'in zihin-eylem ilişkisi hakkındaki görüşleri ve eleştirileri dikkate alındığında, zihin ve eylem arasındaki bağların ayrışması ve kopuşu, kapitalist sistemin insan üzerindeki olumsuz etkilerinden biri değil, modern anlamda insanı oluşturma sürecinin bir sonucudur. Kapitalist sistem, öncelikle bireyler arasındaki toplumsal ve ekonomik ilişkilerin dengesini bozmakta, bozulan bu denge yabancılaşmayı getirmekte, bu yabancılaşma zihin-eylem ilişkisinin kopuşuna sebep olmakta, bu kopuş ise kamusal alanda sürekli kendini yeniden üreten bir şiddet ve nefret döngüsünü ortaya çıkarmaktadır. Böylelikle insan, doğrudan kötülüğün öznesi konumuna gelmekte; modern toplum ise çıkar ilişkileriyle sürdürülen bir ağa dönüşmektedir.

Sohn-Rethel'e göre bu modern toplumda bireyler, sahip oldukları şeylerle doğru orantılı olarak yapay bir toplumsal mertebe kazanırlar ya da kaybederler. İnsanî değer ise sadece sahip olunan metalar üzerinden ölçülür. Bir şeylere sahip olmak için kötülüğe başvurmak gerekiyorsa, modern insan bunu düşünmeden yapacaktır. Çünkü kötülük sıradanlaşmış ve toplumsal durumun bir parçası hâline gelmiştir. Sıradanlaşmış kötülük, apolitik ve zihinleri ile eylemleri arasındaki bağı yitirmiş bireyler tarafından sadece kendi çıkarları uğruna sürekli olarak üretilmektedir. Vicdan duygusu ise çoktan toplumu terk etmiştir.

Sonuç

Alfred Sohn-Rethel, felsefe tarihi boyunca birçok filozofun ele aldığı zihin-eylem ilişkisine farklı bir bakış açısı getirmiş bir düşünürdür. Sohn-Rethel'e göre, kapitalist sistemin toplumsal yaşama getirdiği yabancılaşma, şeyleşme ve meta fetişizmiyle zihin-eylem ilişkisinde bir ayrışmaya ve kopuşa sebep olmuştur. Bireyler arasındaki ilişkinin

kurulmasında büyük bir öneme sahip olan meta değişimi, temelde bir değer biçme ve denkleştirme işlemidir. Biçilen tüm değerler soyuttur. Sohn-Rethel, bu soyutlamayı, bireyleri maddî gerçeklikten koparan ve zihin-eylem ilişkisinde ayrışmaya ve kopuşa sebep olan bir olgu olarak görmektedir. Bunlar da bireyi yabancılaşmaya sürüklemekte ve meta fetişizmiyle birlikte, bireyi kötülüğün öznesi hâline getirmektedir.

Sohn-Rethel'e göre zihin ve eylem arasındaki ilişkinin tutarlığı, insanı *birey* yapan temel özelliklerdendir. Kapitalist sistem, günümüzde yalnızca ekonomik alanda değil toplumsal yaşamın her alanında insanlara kendi doğrularını dayatmaktadır. Bu nedenle modern insan, düşünceleri ve eylemleri arasında birçok tutarsızlık yaşamaktadır. Örneğin meta değişiminde, her insan metaların bir değere sahip olduğunu bilmektedir. Ancak bu değer, sadece bir kişi tarafından karşılanabilir. Dolayısıyla, bu metayı kullanmak da sadece bir kişiye verilebilecek bir yetkidir. Bu değeri karşılayamayıp metaya sahip olamayanların ise metaya ilişkin düşünceleri devam etmektedir. Sohn-Rethel'e göre sorun burada başlamaktadır. Çünkü bir metaya zihinsel değil eylemsel düzeyde bir değer biçilmektedir. Ancak söz konusu meta, kendi değerini karşılayan kişinin yanı sıra, değerini karşılayamasa da ona sahip olmak isteyen kişilerin zihninde de yer etmektedir.

Sohn-Rethel, insanlar arasındaki ilişkinin yalnızca paraya dayandığı böyle bir toplumsal yaşamda, sorgulayıcı aklın da anlamını yitirdiğini dile getirmektedir. Bireyin, kötülüğün öznesi olması da buna dayanmaktadır. Böylelikle bireyler değer yargılarından ayrışıp koparak eylemlerinin sonuçlarına ilişkin ön düşünceyi gereksiz görmektedir. Bireyler, bireyliklerini yitirip bir güruhun parçaları hâline gelmektedir. Kapitalist sistem, bireyler arasındaki tüm toplumsal ve ekonomik ilişkilere zarar vermektedir. Bozulan bu dengeyle birlikte yabancılaşma hız kazanmaktadır. Zihin-eylem ilişkisi, bu yabancılaşmayla birlikte tutarlılığını yitirmektedir. Kamusal alanda sürekli olarak yeniden üretilen şiddet, artık modern insanın günlük yaşamının bir parçası olmaktadır. Şiddetle birlikte gelen nefret ise, düşünme yetisini yitirmiş bu modern insanı, doğrudan kötülüğün öznesi yapmaktadır.

Kaynaklar

ADORNO, T. W. (2014). *Minima Moralia*. O. Koçak-A. Doğukan (Çev.). İstanbul: Metis.

BANAJI, J. (2021), *Alfred-Sohn Rethel's Biography*. www.historicalmaterialism.org/node/1183 (Erişim Tarihi: 15.06.2021).

LUKÁCS, G. (1998). *Tarih ve Sınıf Bilinci*. Y. Öner (Çev.). İstanbul: Belge.

MARX, K. (2011). *Kapital (1. Cilt)*. M. Selik (Çev.). İstanbul: Yordam.

MARX, K. (2017). *1844 El Yazmaları*. M. Belge (Çev.). İstanbul: Birikim.

OLLMAN, B. (2008). *Yabancılaşma: Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı*. A. Kars (Çev.). İstanbul: Yordam.

SOHN-RETHEL, A. (2011). *Zihin Emeği Kol Emeği: Epistemoloji Eleştirisi*. A. D. Temiz(Çev.). İstanbul: Metis.

USLU, A. (2006). *Lukács: Marx'a Giden Yol*. İstanbul: Chiviyazıları.